

Czeglédi Pál

A nyugati minta jó, csak a nyugati recept nem az

(William Easterly: *The Tyranny of Experts. Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor. Basic Books, New York, 2013.*
Kindle Edition, 394 oldal)

William Easterly, a fejlődésgazdaságtan egyik nagyágyúja, a fejlesztéspolitika egyik legnagyobb jelenkori akadémiai világbeli kritikusa újabb könyvet írt, amellyel nem hazudtolta meg önmagát. Nem csak a téma nem meglepő (a fejlesztéspolitika), de az sem, hogy érvelése a fejlesztéspolitikai mainstreamet kérdőjelezi meg, még hozzá minden eddiginél radikálisabban. Easterly ugyanis most nem a nemzetközi segélyezést kritizálja, hanem a fejlődésgazdaságtan elméleti alapjait, amelyeket – és ezt is a könyvből tudjuk meg – már közvetlenül az I. világháború után megfogalmaztak.

A könyv alapállítása, hogy a fejlődés-gazdaságtani gondolkodás előtt két út állt a huszadik század első harmadában: az egyik a szabadságot (illetve egyéni jogokat) előtérbe helyező paradigma, a másik pedig az autokrata-technokrata megközelítés. A két irányzat között nem volt vita, és a szabadságalapú megközelítés teljesen esélytelenül bukott el és szorult háttérbe.

A könyv újdonságértékének megértéséhez azt is kell látnunk, hogy a két irányzat közötti vita nem a „nagyobb állami beavatkozás vagy több piac” vitát melegíti fel sokadszorra. Ha a piacpártiak az állami kényszert szeretnék felhasználni arra, hogy szélesítsék a piaci koordináció terét, akkor az övék ugyanolyan „állami” – az egyéni jogokat nem sokba néző – megoldás, mint a fejlesztési segély, vagy más „fejlesztési” célú állami program. Az Easterly által lefestett vita más – az előbbire ortogonális – dimenzióban zajlik. A szerző célja pedig az, hogy felelevenítse a szabadságalapú nézőpontot, lefolytassa az elmaradt vitát, és – nem utolsósorban – feltárja, miért maradt el.

A vita elméleti alapvetését Friedrich Hayek és Gunnar Myrdal álláspontján – azaz a kettejük soha le nem zajlott vitáján – keresztül ismerjük meg. Érdekes megállapítása a könyvnek, hogy e vita elmaradása inkább Myrdalon múlt. Hayek folyamatosan vitatkozott a „fejlesztő” állásponttal, Myrdal viszont úgy írt, mintha a saját maga által képviselt nézetet a fejlődő országokkal foglalkozó közösség egyöntetűen elfogadná, illetve osztaná. Felmerül a kérdés, miért ilyen aszimmetrikus e viszony: miközben a jogok és a szabadság prioritását hirdető álláspont folyamatosan az ellenféllel vitatkozik, addig a fejlesztést előtérbe helyező

álláspont tulajdonképpen el sem ismeri a másik létjogosultságát. Easterly ezt a puzzle-t nem válaszolja meg¹, de azt igen, miért volt teljesen esélytelen az egyéni jogokon alapuló megközelítés.

Meggyőzően alátámasztott érvelést kapunk arra vonatkozóan, hogy a fejlesztő gondolat és ezzel együtt a technokrata konszenzus nem a II. világháború után alakult ki, hanem sokkal hamarabb, és fokozatosan egyeduralgokodóvá vált, mintha a szabadságalapú megközelítés nem is létezne. Az elvi alapokat már a versailles-i szerződésben lefektették 1919-ben, egyrészt azzal, hogy létrehozták a népszövetségi mandátumokat (a német gyarmatok helyén); másrészt, hogy japán nyomásra sem ismerték el a faji egyenlőséget; harmadrészt pedig azzal, hogy kínai Shantungot Japánnak engedték át, holott Kínának ígérték. Ezek a lépések – állítja Easterly – az imperializmus és rasszizmus megnyilvánulásai voltak, amelyeket később technokrata fejlesztési tervekbe bújtattak.

Bár az alaptézis meglehetősen absztrakt, a könyv nem absztrakt gondolatmeneteket ad elő, hanem jól érthető, sőt átélhető példákat és élettörténeteket. Ilyen a két világháború közötti Kínával foglalkozó részben a rég elfeledett kínai és új-zélandi közgazdász, Hsien Ding Fong és John Bell Condliffe, illetve az el nem feledett Csang Kaj-sek (és több, a fejlesztésben szerepet játszó szervezet) kapcsolatának története. Efféle történeteken keresztül ismerjük meg a II. világháború utáni Afrika helyzetét is, ahol a Brit Birodalomnak kezdetben sikerült megnyernie az amerikaiak támogatását a „mindenki elnyomja a saját négerét és nem feszegeti a másik ügyeit” mondattal összefoglalható implicit megállapodás alapján. A birodalom váratlan összeomlása és a gyarmatok önállósodása viszont nem jelentett törést a fejlesztéspolitikai felfogásban, mert a hazai autokratáknak az ugyanolyan tökéletesen megfelelt, mint a külföldieknek. Erre példa Ghána, illetve Nkrumah és Arthur Lewis, a Nobel-díjas közgazdász kapcsolata. Utóbbi végül demokratikus meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni saját tervei kivitelezője, Nkrumah hatalomgyakorlási elveit.

Az Easterly által szinte regényszerűen, közgazdászok, politikusok élettörténetén keresztül megfestett kép a kelet-közép-európai szemnek sem ismeretlen: az autokrata politikai és a technokrata szakértői elit tökéletesen kiegészítik egymást. Az autokrata a technokrata tervek megvalósíthatóságával igazolja a saját hatalmát, míg a szakértői elit örül, hogy egyértelmű, kinek a fülébe kell sügni a jobbnál jobb terveket – nem kell a „politikai akarat” hiányától tartani, sem attól, hogy kormányváltás lesz, és az új kabinetnek új tanácsadók kelljenek majd. Szintén a nagyhatalmi érdekek és a fejlesztéspolitikai álláspont „korrelációját” támasztja alá a Világbank politikai semlegességének története az 5. fejezetben. Itt a szerző bemutatja, ezen intézmény politikai semlegessége miért jelenti éppen azt, hogy a fejlesztéspolitika az amerikai politikai céloknak – például az antikommunista diktátorok vagy a terrorellenes harc támogatásának – vált alárendelhetővé.

A politikai hatalom és a technokrata paradigma e harmonikus viszonya oda vezetett, hogy a fejlődés-gazdaságtani paradigma már „kész volt” addigra, amikor az általános elterjedt

¹ Talán nem egészen inkorrekt párhuzamba állítani Easterly könyvét Thomas Sowell munkájával. Sowell (2007) könyve inkább kétfajta ideológiáról szól és nem kétfajta, a fejlődéssel, illetve a fejlesztéssel kapcsolatos álláspontokról, de a párhuzam erős: Sowellnél a „jó oldalon” ugyanazok az emberek állnak, mint Easterlynél. Mivel Sowell könyve sokkal kevésbé közgazdasági szakmunka, mint Easterlyé, és sokkal kevésbé politikailag korrekt, meg is válaszolja a fent felvetett kérdést: ha az alapfeltevéseinkből az következik, hogy a „szakértők” birtokában vannak a tervezéshez szükséges tudásnak (hiszen ez teszi őket szakértővé), akkor a pálya széléről bekiabálóknak nem lehet igazuk, mert ők nem szakértők. Ha ezzel szemben, a tudást sok ember fejében szétszórva jelen lévőnek gondoljuk, amely csak próba-hiba folyamat segítségével hasznosítható, akkor a tévedés természetes, a vita pedig szükséges (Sowell 2007:256–257).

értelmezés szerint elkezdődött, vagyis az 50-es évekre. A szabadságalapú megközelítésnek ekkor már nem volt semmi esélye.

Az autokrata-technokrata és a szabadságra épülő fejlődés hívei közötti vitát Easterly három kérdésbe sűriti. Az egyik az, hogy tekinthető-e egy-egy ország egy olyan „üres táblának” (*Blank Slate*), amire bármit írhatunk, vagy figyelembe kell vennünk az ország egyedi történelmét. A másik kérdés az, hogy lehet-e beszélni a nemzet jólétéről az egyén jólététől függetlenül, illetve alárendelhető-e a „nemzeti felemelkedés” az egyén jogainak. A harmadik kérdés pedig az intézményi fejlődésre vonatkozik: Lehet-e (illetve kell-e) tudatos tervvel olyan intézményeket kialakítani, amelyek a gazdasági fejlődést elősegítik, vagy ezek a spontán evolúció termékei?

E három kérdésnek megfelelően a technokrata hozzáállást úgy definiálhatjuk, mint amely a nemzet jólétét az egyéné elé helyezi, s a nemzeti jólét elérése érdekében a történelmet és a hagyományokat figyelembe nem vevő, „odafent” kitalált és felülről lefelé megvalósított tervekkel áll elő. A szabadság (egyéni jogok) elsődlegességét hirdető álláspont szerint a nemzeti jólét csak az egyéni jóléten keresztül értelmezhető, s utóbbi akkor növekszik, ha az egyéneknek elegendő szabadság adatik ahhoz, hogy saját körülményeikhez alkalmazkodva hozzák létre intézményeiket, alkalmazzanak termelési eljárásokat és szervezzék a közösségi életüket.

A három kérdést Easterly a 3–6. részben (illetve a 6–13. fejezetben) fejti ki részletesen, saját és mások növekedésméleti, fejlődés-gazdaságtani eredményeit formálva egy-egy érveléssé, kiegészítve azt történelmi példákkal. Először is, a történelmet nem lehet ignorálni. Ezt mutatja Európa középkori fejlődése, amelynek során kialakultak a szabadság intézményei. E történet vizsgálatából kiderül, hogy a szabadság intézményeinek evolúciója is útfüggőséget mutat. Az autokrata berendezkedés ugyanis nem kedvez az individualista értékek kialakulásának, az individualista értékek hiánya pedig az autokráciának ágyaz meg. A kötet harmadik része – és azon belül főleg a 6. fejezet – nem mond sok újat azoknak, akik ismerik az intézmények gazdasági növekedésben játszott szerepének irodalmát, Easterly „csak” Greif, Acemoglu és Tabellini tanulmányaiból és könyveiből ismert történetet adja elő. Mégsem teljes időpocsékolás elolvasni ezt a részt sem. Egyrészt, összefoglalni is tudni kell, és Easterly nagyon jól tud. E tanulmányok tartalmát az értelmes átlagember (értsd: nem közgazdász) szintjére „levinni” egyáltalán nem evidens. Másrészt, felhívja a figyelmet arra, hogy nincs okunk ignorálni a nyugati tapasztalatokat akkor, amikor a „fejlődő világról” beszélünk. Az amerikai csecsemőhalandóság 1850-ben kétszer olyan nagy volt, mint az 1990-es Etiópiában (191. o.), mégis „megoldást” találtak rá autokrata nélkül is.

Ami a nagy vita második kérdését illeti, a szerző a negyedik részben (9–10. fejezet) szintén alapos és közérthető irodalom-összefoglalóval és példák sokaságán keresztül győz meg minket arról, hogy túlságosan nagy hangsúlyt helyezünk a nemzetek szerepére, illetve az országokra mint elemzési egységekre, és túl keveset az egyénre. Azt, hogy az egyéni jogokat szinte minden további nélkül hajlandóak vagyunk ignorálni akkor, amikor „gazdasági fejlődésről” van szó, jól mutatják a bevándorlással kapcsolatos attitűdök, vélemények és álláspontok. Ezekben sok mindenkinek a jólétéről szó esik (de főleg persze „a nemzetéről”), csak azokról nem, akik elköltöznek egyik országból a másikba (201–213. o.). A növekedés makroökonómiajában kevésbé járatos olvasó számára még ennél is meglepőbb lehet a 10. fejezet állítása, amelyben Easterly szintén „csak” az irodalmat szemlézi, és megállapítja: a nemzeti gazdaságpolitikák szinte elhanyagolható szerepet játszanak egy-egy ország gazdasági fejlődésében.

A szerző harmadik kérdésre adott válasza sem kevésbé alapos és meglepő, pedig ez (5. rész, 11–13. fejezet) sem új eredményeket közöl. Mégis, világosan kiderül belőle, hogy a „nagy tervek” általában nem működnek, a gazdasági növekedést beindító és fenntartó folyamatok – legyen az az autóipar meghonosodása és felfutása egy országban (Korea) vagy a kakaótermesztés megfelelő technológiája (Ghána) – alulról felfelé épülnek fel és spontán módon jönnek létre. De akkor mi van azokkal az országokkal, amelyek egy-egy kemény kezű autokratának köszönhetik fejlettségüket? Easterlynak erre is megvan a kutatásokkal alaposan alátámasztott válasza. A diktátorok sokkal kevesebbet számítanak, mint azt hisszük, mert a gazdaságpszichológiából jól ismert hüvelykujjszabályokat alkalmazva nekik tulajdonítjuk azt a fejlődést is, amely nem az ő tevékenységük miatt következett be. Pedig a „jó autokraták” egyszerűen csak olyan autokraták, akik jókor voltak jó helyen.

Egy fejlődésgazdaságtannal foglalkozó könyv magyar olvasó számára nem is lehetne aktuálisabb 2014-ben. A szerző – a világ egyik legnevesebb fejlődésgazdász – majdnem 400 oldalon keresztül érvel azon nézet mellett, miszerint az egyéni szabadságra épülő fejlődési út sikeres, az egyéni szabadságot elnyomó és azt a gazdasági növekedés oltárán feláldozó út pedig nem az. Rövidlátó ostobaság ezen autoriter országok fejlődését sikernek tekinteni. Ezzel együtt Easterly olyan alapkérdések újragondolására ösztönzi az olvasót, mint hogy van-e helyettesítés a szabadság és az anyagi gazdagság között; miért mindig földrajzi egységek jövedelmét hasonlítjuk össze, ha gazdasági fejlődésről beszélünk; miért felejtjük el specifikálni a fejlesztési tervekben, hogy kinek mihez van joga és kivel szemben; van-e politikailag semleges tanácsadás.

A szerző persze nemcsak hideg tudományos érvekkel támasztja alá érvelését, egészen nyilvánvalóan ez az ő hite is. Egyszer-kétszer azonban ez az érvelés kárára megy. Túl kevés időt szentel például a szabadság fogalmának megvilágítására, így a demokrácia és a szabadság fogalmát szinte szinonimaként használja, és a többségi elv veszélyeire való egy-két utalással (138., 143. és 149. o.) érezhetően csak a kötelező gyakorlatot tudja le. A demokráciával kapcsolatos lelkesedése és a szabadság fogalmának nem elegendően tisztázott volta lehet az oka annak, hogy néhány helyen Hayeket is félreinterpretilja. Miközben kifejezetten eredeti, s a könyv elméleti magját képezi az a gondolat, hogy Hayek *Út a szolgáshoz* című könyve fejlődés-gazdaságtani alapmű (és nem ideológiai pamflet), a szerző azt is állítja, hogy Hayek szerint autokráciában a „rosszak” kerülnek hatalomra (36. o.). De Hayek nem mond ilyet, mert nem az autokráciáról beszél, hanem a szocializmusról, illetve a totális államról: „Ahogy a gazdasági élet tervezésére vállalkozva a demokratikus államférfi is hamarosan szembesül azzal az alternatívával, hogy vagy diktatórikus hatalmat vezet be, vagy lemond tervei megvalósításáról, úgy a totális diktátornak is hamarosan választania kell: vagy figyelmen kívül hagyja a szokásos erkölcsöt, vagy kudarcot vall. Ezért van az, hogy egy *totalitarizmus felé haladó társadalomban* valószínűleg a morális gátlásoktól és fenntartásoktól mentes emberek a legsikeresebbek” (Hayek 1991[1944]:184; kiemelés tőlem – C. P.).

A folyamat kiindulópontja tehát nem a hatalomgyakorlás jellege miatt érdekes, hanem az állami tulajdonjogainak kiterjedtsége miatt. Ez azonban, a könyv egésze szempontjából – lássuk be – részletkérdés. A lényeg az, hogy meggyőző érvelést kapunk arra vonatkozóan: a szabadság működik – minden ellenkező híresztelés ellenére.

Miként lehetséges tehát, hogy a nyugati minta jó, a nyugatiak által javasolt recept pedig nem az? Természetesen úgy, hogy a nyugatiak nem azt a gyógyszert írják fel a többieknek, amit ők szednek. Ez a könyv arról szól, hogy a rossz recept miért szorította ki a jót. De talán van egy másik ok is, amelyet a kötet nem fogalmaz meg, csak sugalmaz. Talán nem is

lehet receptbe – gazdaságpolitikai lépésekre lebontható ajánlásokba – foglalni a gazdasági növekedés spontán folyamatát. Talán a nyugati típusú gazdasági fejlődésnek azért nincs receptje, mert éppen az teszi nyugati típusúvá, hogy nem írható fel egy elme számára felfogható cselekvések sorozataként. Lehet, hogy a gazdasági fejlődés csupán a szabadság nem szándékolt következménye?

Hivatkozások

Hayek, F. A. (1991[1944]): *Út a szolgálághoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Sowell, Th. (2007): *A Conflict of Visions. Ideological Origins of Political Struggles*. Revised Edition. Basic Books, New York.